

Demokrasi ve Anti-Demokrasi Çatışmasında Bir Mücadele Alanı Olarak Toplumsal Bellek: Reyhan Ünal Çınar ile Söyleşi

Collective Memory as A Field of Struggle in The Conflict Between Democracy and Anti-Democracy: An Interview with Reyhan Ünal Çınar

Söyleşiyi Gerçekleştiren: Alev Aslan¹ 

¹İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.A. 0000-0001-9043-0650

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Alev Aslan,

İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: onur.coskun@uskudar.edu.tr

Başvuru/Submitted: 14.10.2024

Kabul/Accepted: 25.10.2024

Atıf/Citation: Aslan, A. (2024). Collective memory as a field of struggle in the conflict between democracy and anti-democracy: an interview with Reyhan Ünal Çınar. *4. Boyut Journal of Media and Cultural Studies - 4. Boyut Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 25, 231-240. <https://doi.org/10.26650/4boyut.2024.1560126>

Toplumsal bellek çalışmalarının, son yıllarda kendi disiplinlerarası alanını oluşturmasının yanı sıra büyük bir ilgi gördüğü de söylenebilir. Bu yükselişte özellikle İkinci Dünya Savaşı ve Holocaust sonrası sözlü tarih çalışmalarının başlamasının etkisinden söz etmek mümkün. Peki, başka hangi faktörler bu ilginin artmasına sebep oldu? Neden günümüzde daha fazla toplumsal bellek, sözlü tarih ya da alternatif anlatıları konuşuyoruz?

Dediğiniz gibi toplumsal bellek çalışmalarının 2. Dünya Savaşı sonrası soykırımdan kurtulanların tanıklığını sesli ve görüntülü bir arşiv haline getirmek üzere başladığı ve ardından Doğu Avrupa ve Latin Amerika'daki anti-demokratik rejimlerin çöküşü itibariyle daha geniş bir sahaya yayıldığı görüşü yaygın bir kabul.

Sorunuzu belki bir adım geriye çekilerek cevaplamakta fayda var. Ne oldu da günümüzde başka anlatılardan, deneyimlerden haberdar olmaya başladık? Bunu bir tek 2. Dünya Savaşı sonrası sözlü tarih çalışmalarının gelişmesiyle açıklayamayız. Evet, 1945 önemli bir kırılma noktasıydı ama bir başlangıç mıydı tartışmak gerekir. Çünkü bu deneyimler, anlatılar daha öncesinde de vardı, ancak belki Assmann'ın dediği gibi daha ziyade bir iletişimsel bellek

ve belki bir kültürel bellek aşamasına kadar haberdar olunuyordu. Dolayısıyla farklı bellek anlatıları, makro anlatıların hegemonik dünyasında ya kaybolup gidiyor ya da hatırlanacak kadar bile kamusallaşamıyordu.

Bu sınırlılığın elbette önemli bir etmeni modernite. Modernite, aydınlanma ve benzeri durumlarla gelen değişiklikler hatırlama ve unutma edimlerimiz üzerindeki kontrolümüzü zorlaştırdı. Anda kalamadığımız için, anı bir deneyim anı olarak da belleklerimize kaydedemiyoruz. Bu da bizi dışsal bir takım bellek aygıtlarına muhtaç hale getirdi. Dolayısıyla neyi, nasıl, ne kadar ve hangi bağlamda hatırlayacağımız ve/veya unutacağımız konusunda giderek daha bağımlı bir hale geldik. Öte yandan 1968 hareketi ve böylece mikro kimlik tartışmalarının giderek yaygınlaşması, bununla da ilintili olarak kolonyalizmin, ırkçı rejimlerin sona erme süreçleri sayesinde tarih, Batı'ya ayrıcalıklar kazandıran ve bunları doğallaştıran bir hükmetme aparatı olmaktan uzaklaşma imkânına erişmişti. Sömürgeleştirilmiş toplumların-madunların yıkıntıları arasından kendilerini yeniden bulma arzuları bir sese kavuşabili. Elbette sese kavuşmayı sürecin başarıyla tamamlandığı anlamında söylemiyorum. Ancak yine de artık tarihlerin halklara kavuşmasını değil, tarihsiz halkların yasalarının, anlatılarının kamusallaşması yönünde bir eğilim başladı.

Bu bağlamda, tam tarihin demokratikleşmesi umudu yeşermişken, bir baktık ki felaketler, aşırılıklar, krizler çağındayız. Srebrenitsa Katliamı, Körfez Savaşları, göçmen krizi, Rusya-Ukrayna Savaşı, İsrail-Filistin Savaşı, pandemi ve aşı krizi, neoliberalizmin bir sonucu olarak artan işsizlik, güvencesizlik ve gelir eşitsizliği, sosyal adalet anlayışının ve haklarının yitirilmesi gibi küresel dünya düzeninin ikircikli yüzünü yeniden yeniden gördüğümüz bir dolu durum, olay yaşanıyor. Belki bunları hatırlamaktan ziyade unutmak istiyoruz. Ama bu unutma, sadece Nietzscheci bir unutma olursa anlamlı. Yani iradi bir unutma. Bu olana kadarsa, bunların yarattığı tahribat da elbette bir direnme mekanizması olarak toplumsal bellek çalışmalarını besleyen ve ondan beslenen önemli bir saha olmaya devam etmeli.

Bir de tabii günümüz dünyasında solun krize girmesiyle birlikte giderek yükselişe geçen aşırı sağ hareketlerin ve aşırı sağ siyasi partilerin durumu var. Burada şöyle bir talihsizlik var, solun krizi aynı zamanda başka türlü bir hayat mümkün mü sorusunun da krizi. Sol uzunca bir süredir insanları eşitlik, güven-güvence, refah vb. vaatlerle geleceğe taşıyacağına dair bir umut sunamıyor. İşte bu noktadaki açığı fark eden aşırı sağ anlayışta başka türlü bir hayat mümkün mü sorusunu başka türlü bir hayatımız vardı ve fakat göçmenler, LGBT'ler, kadınlar, işçiler vb. kesimler bunu elimizden aldı hayıflanmasına çeviriyor. Bir diğer ifadeyle gelecek için karamsarlaşan topluma kendileri de bir gelecek vaat etme kapasitesinden yoksun olduklarından önceki hayatlarına dönüş çağrısında bulunuyorlar. Bu bir altın çağ nostaljisi, yeniden kurucu nostalji, kurgusal bir geçmişe dönüş çağrısı. Bu çağrının temelindeyse çok daha tehlikeli bir anlayış var, o da kültürel ırkçılık. Her kültürün kendi topraklarında, sınırlarında değerli olduğu ve kültürler arası bir temasın "saflığı" bozup, söz konusu kültürlerin değerini düşüreceği yaklaşımı. Geçmişte bunu biyopolitika üzerinden saf ırka erişmek için kullananlar, bugün saf kültürü muhafaza etmek bahanesiyle ortaya çıkıyorlar.

Bu anlamda dünyanın bir anlamda yersiz yurtsuzlaşmaya doğru gittiği, sınırları, kültürü, kimliği yeniden tanımlayamaya giriştiği bir düzende aşırı sağ, insanları kapalı bir toplum olmaya ve hiç yaşanmamış bir geçmişe dönmeye çağırıyor. Normal şartlarda toplumsal bellek çalışmaları insana kim olduğunu hatırlama ve unutmaya sunan bir karşı bellek anlatısı kurma imkânını sunar. Ancak bu durum bir istisna. Burada belki toplumsal bellek çalışmaları da kim olduğumuzu hatırlamak kadar, kim olacağımıza karar verme erkine de sahip olduğumuzu bize hatırlatmalı.

Toplumsal bellek literatürüne baktığımızda, burada Halbwachs'tan Anderson'a ve Assmann'a uzanan çok zengin bir teorik çerçeveye karşlaşıyoruz; diğer yandan, tarihçilerin de kendi aralarında başka bir tartışma sürdürdüklerini ve resmi tarih anlatısına ciddi eleştiriler getirdiklerini görüyoruz. Örneğin, 1920'lerde kurulan Annales Okulu yepyeni bir tarih anlayışı ortaya atıyor ve bireyi, yapıyı, toplumsal düşünme kavramları ve çevreyi dâhil eden bir tarihçilik anlayışını savunuyor. Bu tartışmalar odağında bellek çalışmaları ve tarih anlatısı üzerine neler söylersiniz?

Şüphesiz ki sizin de ifade ettiğiniz gibi özellikle de Annales Okulu'nun, bireyin, yapının ve daha da önemlisi güvenilirliği bakımından tartışmalı bulunan ve bu yüzden tarihsel bir belge olarak kabul edilmeyen yaşantısal deneyim aktarımlarının da tarih araştırmalarının bir ögesi olarak görülmesi gerektiği yönündeki yeni tarih anlayışı tarihle toplumsal bellek arasındaki dirsek temasını daha da yoğunlaştırmıştır. Çünkü bu sayede tarih --pozitivizmden uzaklaşması, iktidarın, makro anlatıların tekelden kurtulması anlamında-- bir *sivilleşme* imkânı kazanmıştır. Zira böylece tarih, mutlak bir gerçekliğe odaklanan ve o tek doğruyu kayıtlara geçiren bir bilim olmanın ötesine geçmiş ve makro anlatıların dışına çıkan, sosyal tarihçilik anlayışı gelişebilmiştir. Bu bakımdan her ne kadar kaynağını yaşanmış deneyimden alması bakımından belleğin sahip olduğu öznellik Traverso'nun da dediği gibi tarih yazımının bellek tarafından "kirletilmesi" gibi de anlaşılrsa, esasında bu temas hem tarih bilimi hem de toplumsal bellek çalışmaları açısından önemli bir katkı sunar. Ancak burada temenni edilen ne tarihin sadece bir anımsama biçimine dönüşmesi ne de bu temas nedeniyle tarihin, hatırlananları tarihsel bir bağlama kaydederken belleğin tekelliğini tamamen ortadan kaldıracak bir müdahalede bulunmasıdır. Bu temas daha ziyade tarihin ve belleğin birbirinden beslendiği ve fakat sonrasında tarihin geçmişe dışsal; belleğin ise içsel bir bakışa sahip olduğu bilgisiyle yeniden birbirlerine mesafelendikleri medcezir vari bir ilişki şeklinde devam etmeli gibi.

Bu noktada dilerseniz biraz da kitle iletişim araçları ile toplumsal bellek arasındaki ilişkiye odaklanalım. Hem geleneksel medyanın hem de yeni medyanın geçmişin depolanması, dolaşıma sokulması ve yeniden oluşturulması süreçlerinde kolektif hatırlamanın bir parçası olarak tanımlandığını biliyoruz. Bu bağlamda, medya ile bellek arasında nasıl bir etkileşimden söz edilebilir? Medyanın, tarihsel olayların ve kolektif belleğin inşasındaki rolü nedir?

Liberalizm açısından basın, demokratik ilkelerin geliştiricisi, halk için gözetleyicisi ve teftiş edicisi olarak görülen ve bu anlamıyla haklıyı ve doğruyu temsil eden bir kurum” olarak yasama, yürütme ve yargıdan sonraki dördüncü kuvvet olarak görülür. Buradan hareketle basının sahip olduğu donanım, imkân ve sorumluluğu da nazara alarak halkın haber alma ve olma ve de haberi öğrenme hakkını sağlayacağına inanılmaktadır. Basın aynı zamanda hem bu araçlara sahip olmak hem de bu araçları muhafaza etmek adına basın özgürlüğünün söz konusu olduğu bir ortama da sahip olmalı ya da elindeki araçları bu ortamı sağlayacak şekilde kullanmalıdır. Basın özgürlüğünden kastım içerisinde siyasi iktidarın da yer aldığı tüm yapıları barındıran bir eleştiri alanı sunması ve bu bağlamda farklı düşünce, inanış ve kanaatlerin kamuoyu nezdinde özgürce dolaşıma girmesine katkı sunmasıdır. Böylece basının bir yandan kamuoyundaki kusurlu davranışlara müdahalede bulunabileceği öte yandansa liyakatli meslek etiğine sahip uzman kadroları aracılığıyla devlet üzerinde adeta bir bilirkişilik yaparak rejimin demokratik niteliğini olgunlaştıracağına inanılır. Bu yaklaşıma göre basın bugünkü haliyle medya, siyaset üstü ve dolayısıyla siyasi açıdan tarafsız olarak konumlandırılır. İlginçtir derslerde öğrencilerle konuştuğumuzda günümüzde sosyal medya imkânlarının bu kadar geliştiği, herkesin elindeki telefonlarla içerik üretebildiği, bu üretilen içeriğinse yaygınlaşmasının ve etkileşiminin “çığırından” çıkabildiği bir çağda yaşıyorlar ve fakat genellikle onlar da medyanın tarafsız olması gerektiğini, objektif haberler yapması gerektiğini söylüyorlar.

Öte yandan Chomsky, Althusser gibi düşünürlere göre ise medyanın kendi başına demokratik bir unsur olduğunu da her zaman varsayamayız. Zira buna göre medya elindeki tüm bu imkânlarla kimi kesimler tarafından kendi çıkarları için ele geçirilmesi gereken bir cazibe merkezi olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamdaysa medyanın kamu çıkarını gözetmek yerine sermayenin çıkarlarını savunduğu ve dahası bu çıkarları da sanki toplumun genel çıkarlarıymış gibi sunan yanlı bir yapı olduğu savunılmaktadır. Nitekim dünyada özellikle de neoliberal anlayışa geçilmesiyle bir sektöre dönüşen medya giderek daha fazla burjuvazinin aygıtı haline gelmektedir.

Bu iki yaklaşımdan hareketle medyayı iki şekilde de ele almak mümkün. Hem tüm geniş kapsamı ve aygıtlarıyla mutlak ki en önemli haberleşme, iletişim sahası ve dolayısıyla aynı zamanda belleğimizin de belki en büyük deposu. Ancak hem de özellikle neoliberal paradigmanın etkisiyle giderek bir sektör halini alarak, holdingler cennetine dönüşmesiyle birlikte artık hiç de masum olmadığını da biliyoruz. Bu bakımdan medya elindeki donanımı ve ondan kaynaklanan gücünü bellek dışı bir kayıt işlevini de görecek şekilde kullanabilir.

Jan Assmann, bellek meselesine artan ilginin gerekçelerini sıralarken matbaanın ve yazının keşfine eşdeğer bir keşfin, yani “yeni elektronik medya”nın ortaya çıkışına ve bu durumun ortaya çıkarmış olduğu bellek dışı kaydın (dolayısıyla yapay belleğin) yarattığı yeni olanaklara işaret eder. Yeni medya ortamlarının enformasyon üretimi, dolaşımı ve depolanması gibi çok sayıda olanağı beraberinde getirdiği doğru ancak diğer yandan ortaya çıkardığı olumsuzlukları da göz ardı etmek mümkün değil. Siz bu bağlamda yeni medyayı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Doğru, yazı ve matbaa belleğin kayda alınmasında oldukça önemli keşifler. Özellikle de toplumsal muhalefet açısından önemli de bir örgütlenme, yayılma ve dolayısıyla alternatif haline gelebilecekleri bir direniş alanı sunuyor. Fakat öte yandan da yazı, matbaa, telefon, kayıt cihazları vb. pek çok unsur aynı zamanda hem unutmayı kolaylaştıran hem de direnişi sönmümlendirebilen bir mekanizma. Unutmayı kolaylaştırmasıyla başlarsak en basitinden artık cep numarası ezberlemiyoruz, çünkü artık hafızası oldukça geniş cep telefonlarımız var, artık haberleri saat başında dinlemiyoruz, like'lıyoruz okumak üzere rafa kaldırıyoruz. Aslında her ne kadar bilginin üretimindeki ve dolaşımındaki esneklik ve bunlara erişimdeki zamanın geniş kullanımı gibi etmenler nedeniyle hayat kolaylaşıyor gibi de düşünelim, bunlar aynı zamanda hayatı zorlaştırıyor: Öncelikle bilginin kaynağından, doğruluğundan emin olamadığımız zamanlar oluyor. Bu durumda iyi bir medya okuryazarı ve hatta dijital medya okuryazarı değilseniz gerçekte ilişkiniz bir bakmışsınız ki siz hiç farkına varmadan kopmuş gitmiş. İkinci olarak bu muğlak yapı otoriter eğilimlere sahip iktidarların medyayı kontrollerine almak için gerekçeleri haline gelebiliyor. Dezenformasyon ve misenformasyondan korumak adı altında içerik kısıtlaması, unutulma, lekelenmeme hakkı gibi gerekçelerle içeriklere ve içerik üreticilerine ve sağlayıcılarına müdahale edilebiliyor.

Ayrıca sosyal medyada var olmak, hak aramak, direnmek için yeterli bir eylemde bulunulduğu hissine kapılmamıza da neden olabiliyor. Oysa buradaki temel etmen sosyal medyanın itici bir güç olduğunu bilip, direniş alanı olarak sosyal medyayla sınırlı kalmamak. Aksi halde sosyal medyanın etkisiyle yaratılan enerji yine ve sadece sosyal medyada kalınarak sönmümlenebilir.

Toplumsal bellek meselesini biraz da Türkiye özelinde konuşalım derseniz. Türkiye'de ortaya çıkan bellek çalışmaları hakkında genel değerlendirmeleriniz nelerdir?

Türkiye'de toplumsal bellek çalışmalarına ilgi daha ziyade 1990'lardan itibaren ortaya çıkıyor. Örneğin Tarih Vakfı, Hafıza Kaydı, Kundura Hafıza, Hrant Dink Vakfı, DEMOS, Hafıza Merkezi, Karakutu, Bellek Müzesi, gibi toplumsal bellek çalışmalarına odaklanan pek çok kuruluş var. Bu anlamda bu kuruluşların hem yaptıkları çalışmalar hem de sayılarının giderek artması çok kıymetli.

Mithat Sancar, Leyla Neyzi gibi isimlerin yıllar evvelinden başını çektikleri akademik üretimdeyse şimdilerde --özellikle iletişim fakültelerinde-- lisans düzeyinden itibaren bellek çalışmalarına yönelik derslerin eklendiğini görüyoruz. Fakat hala bellek çalışmalarının sanki kişiler neyi, nasıl ve neden hatırlıyor gibi güdük bir perspektife sahip olduğunu düşünen akademik çevreler bellek çalışmalarını azımsıyor. Oysa bellek çalışmalarının noktası geçmiş değil, gelecektir. Geçmiş dert ederek değil, geçmişle gelecek adına dertlenerek bir arada durabilir miyiz ve bir arada duracaksa bunun şartları nasıl oluşturmamız sorularına cevap arar. Bu soruların cevabını ararken de transdisiplinerdir. Bu yüzden ancak siyaset bilimi, sosyoloji, mimarlık, hukuk, kent çalışmaları, kültürel antropoloji, uluslararası

ilişkiler gibi farklı disiplinlerle daha çok bir arada çalışılabilir ve çalışılması da gerekir. Bunu söylememdeki en temel etmen, geldiğimiz noktada içinde yaşadığımız toplumda bile birbirimizin geçmişinden haberdar olmadığımız gibi, ötekinin geçmişinin anlattığı gibi olmadığına dair de büyük bir reddiyecilik halinde olmamızdır. Toplumsal kuruluşların katkısı, nitelikli akademik üretimlerin fazlalaşmasıyla birlikte belleğin egemenin söyleminden sıyrılması, çoğullaşması da kolaylaşır. Ama gerek toplumsal bellek çalışmalarının bilimsel niteliği gerek yaratabileceği siyasi, sosyal, kültürel etki bakımından daha kat etmemiz gereken daha çok yolumuzun olduğu da aşîkâr. Örneğin bugün hala toplumsal bellek çalışmaları UAK'ın kriterlerinde anahtar kelime olarak dahi yer almıyor.

Buradan konuyu, sizin 2020 yılında kaleme aldığımız *Ecdadın İcadı: AKP İktidarında Bellek Mücadelesi* adlı kitabınıza getirmek isterim. Çalışmanızda Türkiye'deki bellek mücadelesini mercek altına alıyor ve Mithat Sancar'a referans vererek, "Bellek çalışmaları, toplumların ortak hatırlama biçimlerini inceleyen, fakat bunu yaparken tarihsel gerçekliği ayna gibi yansıtmaktan ziyade şimdinin ihtiyaçları doğrultusunda geçmişin yeniden inşa edilmiş gerekçesini ve biçimini anlamamıza imkân sağlayan bir alandır." diyorsunuz. Buradan yola çıkarak, şunu sormak isterim: Bu inceleme sonucunda, Türkiye'nin son yirmi yılına bakarak, şimdinin ihtiyaçları çerçevesinde bellek politikaları ile tarihsel figür ve olayların yeniden yorumlanması hakkında neler söyleyebilirsiniz?

AKP, bir karşı hafıza olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Hatta öyle ki bu iddia temelde Kürtler, gayr-i Müslimler, Aleviler gibi Türkiye'nin resmi bellek anlatısında ihmal ve bazen de inkâr edilmiş kesimleri de resmi bellek anlatısına dâhil ederek genişletmeyi vaat ediyordu. Ancak özellikle de 2010'da gerçekleştirdiği anayasa referandumu sayesinde tek başına iktidarı kullanmasına engel olan yerleşik iktidar yapısını bertaraf etme imkânı elde etmesiyle birlikte AKP'nin giderek bir iktidar belleğine dönüştüğünü görüyoruz. Özellikle son yıllarda iktidarın ülkenin yeni kurucu belleği olma iddiasına tanıklık ediyoruz. Bu anlamda kimi zaman 90 kimi zamansa 200 yıllık bir parantez ve özden kopuş olarak ifade ettiği cumhuriyet değerlerinin yerine adına Yeni Osmanlılık diyebileceğimiz bir öze dönüş hikâyesi koymayı deniyor. Yeni Osmanlılıkla iktidarın kastettiği geçmişin altın çağ olarak tecelli ettiği kurgusal bir geçmiş. Dolayısıyla iktidar geçmişte olan ya da olduğu iddia ettiği zaferler, kahramanlıklar, başarılar üzerinden seçici bir tarih okuması yapıyor. Ben bu bağlamda Yeni Osmanlılık anlayışının bir *ersatz nostalji* olduğunu düşünüyorum. Ersatz nostaljiyle kastım, iktidarların ya da sermaye sahiplerinin metalaştırdıkları geçmiş ve onu çağrıştıran günümüz mallarını hiç yaşamamış, deneyimlenmemiş olan bir sözde geçmiş kurgusu ile birer tüketim nesnesine dönüştürmeleri anlamında belleği şeyleştirmeleri ve kar elde edilen bir ticari ürüne çevirmeleridir. Daha açık bir ifadeyle "Yeni Osmanlılık"ı neoliberal anlayış doğrultusunda birikim rejimine angaje olmuş AKP rejiminin piyasa çıkarlarına hizmet ederken kendisine bir karakteri, vizyonu varmış görüntüsü verebileceği bir pazarlama stratejisi, süsleme kağıdı olarak görüyorum.

Ancak öte yandan Türkiye’de bir taraftan da süregiden bir post post Kemalizm tartışması var. Post Post Kemalistler, AKP’nin özellikle de 2013 sonrasına odaklanarak Türkiye’de yaşanan otoriterleşmeden dolayı post Kemalistleri suçluyorlar. Post post Kemalistler, daha çok 1980’lerden itibaren ortaya çıkan ve Kürtler, İslami muhafazakârlar gibi resmi anlatının dışında bırakılanları gözeterek, Kemalizm’in homojen ulus, sınıfsız kaynaşmış kitle gibi kavramsallaştırmalarının demokratik niteliğinin sorgulanması gerektiğini iddia edenleri post Kemalizm diye adlandırarak sorunsallaştırıyorlar. Onlara göre sorunların tek kaynağının Kemalizm olduğunu söylemek yanlış bir teşhis. Burada doğrular ancak şerhler düşmek gerekli. Nitekim tıpkı post Kemalistler içerisinde gerçekten de denildiği gibi Kemalizm’i eleştirmekten ziyade saldıranlar olduğu doğru. Ancak buna dayanarak post post Kemalistlerin post Kemalizm’i toptan yaftalaması da yanlış bir teşhis. Bu anlamda bence post Kemalizm’in yapmaya çalıştığı şey, Kemalizm eleştirisi kurarak, onu kutsallaştıran ve/veya kendi çıkarları için araçsallaştıran anlayıştan arındırmak ve böylelikle demokratikleştirmekti. Orada bir potansiyel vardı. Ve elbette ki dünyada makro anlatıların eleştirdiği, mikro kimlik söylemlerinin ortaya çıktığı, dolayısıyla susturulanların da tarihinden haberdar olduğumuz bir zamanda bunların ortaya çıkması sürpriz değildi. Bu anlamda post post Kemalistler 1908 öncesini işaret ederek Osmanlı’da da, Gazzeliler’de, Uygurlarda da elitizm vardı, her şey Kemalist elitler yüzünden mi oldu yönündeki sorusu kaygı uyandırıcı. Bu anakronik bir bakış açısı. Siz bir imparatorlukla, insanların padişahın yönetim nesnesi olduğu tebaa anlayışıyla, demokratikleşme galesi olduğunu söyleyen ve eşit vatandaşlık vaat eden bir ulus devleti aynı kefeyle koyup değerlendiremezsiniz. Değerlendirirseniz, bu tutumunuz geçmişi bir korku nesnesine dönüştürme konusunda mahir olan, toplumu kutuplaştırarak mütedeyyin kesimleri kendisine mahkûm eden AKP’nin eline oynamak anlamına gelir. Zira her ne kadar kendileri doğrudan geçmişe dönüş çağrısı yapmadıklarını söylese de, post post Kemalizm’in geleceğe, demokrasiye yönelik çağrısı net değil. Ben kendi adıma post post Kemalizm’le Kemalizm’e dönmek arasındaki farka tam ikna olamadım. Bu durumda giderek yaygınlaşan bir kesim, AKP iktidarına karşı tek çözümün Kemalizm’e dönmek olduğu yönünde ikinci tür bir nostalji arayışına angaje hale geliyor ki bu AKP tabanının bir kısmının geçmişteki travmalarını hatırlayıp, “yeniden o günlere dönmek” için AKP’ye razı olmasını kolaylaştırıyor gibi. Burada şunu hatırlatayım, kimi kesimler için o eski günler dönülmesi gereken bir ideal zaman olsa da kimi kesimler açısından hala kolektif bir travma. Bu bağlamda post post Kemalizm, birincisi Kemalizm eleştirilerinin demokrasi amacı taşıdığını atlayıp, düşmanca bir tavır olarak indirgemeci bir okumaya tabii tutuyor. İkinci olarak Kemalizm’i yeniden tanımlamakla yeniden üretmek arasındaki muğlak pozisyonları nedeniyle endişeli modernler/laiklere çözümün Kemalizm’de olduğu fikrini yerleştiriyorlar. Üstelik nasıl bir Kemalizm sorusuna cevapları da yok. Sonuç olarak baktığımızda post post kemalizm, bugün Türkiye’de yaşanan otoriterleşme nedeniyle bağcıyı, AKP’yi dövmüyor, belki de bağcı olarak bile görmüyor. Nitekim eleştirilerine baktığımızda daha ziyade resmi tarihin çoğullaşması gerektiğini, homojen ulus kimliği tartışmaları ekseninde makbul vatandaş tanımının genişletilmesi gerektiğini savlayan post Kemalizm’i suçluyor gibiler. Sonuç olarak bence gerek post post Kemalizm gerek Yeni Osmanlılık açısından toplum geçmişe

duyulan bir özleme, altın çağ nostaljisine kapılmış durumda. Bu da geleceği düşünmemize, demokrasiyi kurmamıza engel teşkil eden hususlardan biri.

Anderson, *Hayali Cemaatler* adlı eserinde ulus devletin oluşumunda iletişim araçlarının önemini vurgular ve ulus kimliğinin inşasında kitle iletişim araçlarının üstlendiği role işaret eder. Nihayetinde ulus devletlerin geçmişin not alınması, korunması, hatırlanması veya bazı gerçeklerin unutulması gibi hedefleri bulunmaktadır. Bellek, bu anlamda aynı zamanda bir “iktidar” meselesi ve mücadele alanıdır. Bütün bu tartışmalara dayanarak resmi tarih/bellek anlatıları ve karşı bellek üzerine neler söylersiniz?

Bu noktada günümüzde artık tarihin ilerleme olduğu anlayışından uzaklaşmak gerektiği kanaatindeyim. Resmi belleğe baktığımızda daima boyun eğmemiş bilgiler, deneyimler olacaktır. Trouillot’un da ifade ettiği gibi ulus devlet tarihlerinde es geçilen kısımlar daima susturulan birilerinin tarihi olmaya devam edecek. Bu noktada karşı bellek çalışmalarının, tarihi arkeolojik bir yöntemle ele almanın, soykütüsel bir analize maruz bırakmanın gerektiğine katılıyorum. Zira karşı bellek anlatılarının dışlananlar açısından bir iyileştiricilik; resmi bellek anlatıları için de bir çokluk vaadi olması anlamında bir direniş sahası olduğu kanaatindeyim. Bu anlamda tarih, bellek çalışmalarıyla yaptığı işbirliği neticesinde tekilliklere daha çok yer vermeli. Ancak burada tekilliklere yer vermekten kastımın tarihi bir kaleydoskopla çevirmek olmadığını söylemeliyim. Şöyle ki kaleydoskop gerçekten de ona bakanın hayal gücüyle adeta yeniden yeniden yaratılıyor. Ama problem şu bakanın baktığı andaki hayal gücünü, gördüklerini bir başka kimseye gösterme imkânı yok. İşte bence bu tekillikler, yani tarihi bir kaleydoskop gibi düşünürsek tarihe bakarken bizim ne gördüğümüz kamasallaşmadığı, kolektif bir dile dönüşmediği sürece hayal gücümüzle sınırlı kalma tehlikesiyle karşı karşıya, bellek çalışmaları ve onun alan açmaya çalıştığı karşı bellek anlatıları da böyle. Bu bakımdan yapılması gerekenin resmi bellek anlatılarını ortadan kaldırmak değil --ki zaten bunun olamayacağını da düşünerek--resmi bellek anlatılarını demokratikleştirecek biçimde genişletmek olduğunu düşünüyorum.

Resmi belleğin demokratikleştirilmesi konusunda size katılmamak mümkün değil. Tam da bu meseleyi ele aldığınız bir çalışmanızdan bahsetmek istiyorum. *Toplumsal Bellek: Demokrasi İçin Bir Devrim* başlıklı makalenizde benzer bir konuyu ele alıyorsunuz ve “farklı hatırlama” sorunsalı kapsamında toplumsal bellek ile demokrasi ilişkisine odaklanıyorsunuz. Bu çalışmanızda, “iktidar belleği” olarak resmi bellek anlatılarını ve farklı hatırlayışlar ile çok seslilik süreçlerini, demokratikleşmenin kriterlerinden biri olan “geçmişle hesaplaşma-yüzleşme ve kolektif travmaları iyileştirme” amaçları çerçevesinde değerlendiriyorsunuz. Buradan hareketle, demokrasi ile bellek ilişkisini biraz daha açmanız mümkün mü?

Sanırım bu soruya bir önceki sorunun cevabına bir şerh düşerek başlamakta fayda var. Zira iktidar belleği ve karşı bellek anlatıları arasında bir çatışma söz konusu, ancak bu

çatışmanın doğrudan ve her zaman demokrasiye hizmet edeceğini söylemekse hem fazla naiflik hem de toplumsal bellek çalışmalarına fazla anlam yüklemek olacaktır. Zira burada bana göre kıymetli olan bu çatışmanın ortadan kalkması değil, daimi surette bu çatışma alanının muhafazasıdır. Çünkü ancak bu alan var olduğu sürece eski ya da yeni olsun iktidar belleğinin egemenliği daimi bir tehdit altında olacaktır. Söyleyeceğim şey, demokrasinin ruhuna paradoks gibi gözükebilir ancak egemenin varlığına yönelik tehdit ortadan kalktığında demokrasi de ortadan kalkmış olacağından hiçbir iktidar belleği tam olarak kendisini güvende hissetmemelidir. Öte yandan demokrasi için bir başka handikaptan daha söz etmek mümkün ve ne yazık ki bu giderek artan bir eğilim. O da karşı bellek anlatılarının rövanşist bir arzuyla iktidar belleği olmak istemesi. Böyle bir durumda artık bir demokrasi terbiyesinden, iyileştirmeden söz edemeyiz. Hesaplaşmayı, intikamla, yüzleşmeyi başa kalkmakla, iyileşmeyi de iktidar olmakla eşdeğer tutamayız. Zira bu sıraladığım kavramların hâkimiyet kazandığı bir zihniyetin demokrasiye hizmet etmeyeceği açıktır.

Bu noktada hem cezalandırıcı hem onarıcı adalet mekanizmalarının beraber yürütülmesi daha iyi olacaktır. Zira özellikle toplum içi çatışmalarda çoğu zaman failler ve kurbanlar bir arada yaşamaya devam etmektedirler. Bu yüzden fail, yaptıklarının, kurbanı yaşadıklarının hukuki bir cezası olduğunu bilmeli. Öte yandan hem kurban hem fail söz konusu cezanın hukuk tarafından en adil ve eşit şekilde sağlayacağına güvenmeli. Bu noktada oldukça çetrefilli yani hem faile hem kurbanı ve aslında hem de tanıklara adil ve eşit hissettirecek bir ceza vermek. Ama bundan daha çetrefilli bir durum varsa o da zannediyorum onarıcı adalet anlayışına yönelik uygulamalar. Zira kurban ve failin hukuk cezaları ve saptamaları dışında da bir araya gelebilmeleri, karşılıklı konuşabilmeleri, birbirlerini dinleyebilmeleri, yaşadıklarını anlatabilmeleri bir arada yaşam imkânlarını kolaylaştırabilir. Bunun için her zaman karşılıklı oturmaya da gerek yok. Örneğin bu bağlamda dünyada şöyle denemeler söz konusu: İsraili çocuklara Filistin tarihi, Filistinli çocuklara da İsrail tarihi okutuluyor. Dolayısıyla kendi epistemik cemaatlerine gömülüp, birbirlerinden bihaber olarak yetişmiyorlar. Tam tersi birbirlerinin neler yaşadığından ya da yaşananları nasıl deneyimlediklerinden haberdar oluyorlar. Elbette bu her zaman bir içselleştirme getirmeyecektir. Ama birbirinden haberdar olmak bile aktarılan deneyimle yaşanan deneyim arasındaki uçurumu bir adım daha kısaltmak anlamına gelebilirse denemeye değer. Belki bu sayede bellek anlatılarını birbirinin alternatif haline gelmesinden daha ötede bir yere taşıyış oluruz.

Son bir soru, makalenizin sonunda, demokratik ve barış içinde yaşamak adına Nazım'ın sözlerine referansla, "girmek sadece bir eylemken, unutmak kocaman bir devrimdir" diyorsunuz. Ancak Arendt, özellikle *Geçmişle Gelecek Arasında* adlı eserinde, unutmanın sanıldığı gibi iyi bir şey olmadığını belirtir ve geçmiş unutulduğunda geleceğin de belirsizleşeceğine işaret eder. Bu noktada, rövanşist olmayan bir yüzleşmeyi kastettiğinizi ve unutmayı bu anlamda tavsiye ettiğinizi görüyorum. Ancak unutmak, Arendt'in işaret ettiği türden bir tehlikeyi de içinde barındırıyor. Bu çerçevede, meseleyi nasıl değerlendirdiğinizi daha iyi anlamak adına, "unutmak" ile neyi kastettiğinizi biraz daha açmanızı rica edeceğim.

Unutmadan kastım, Connerton'ın da ileri sürdüğü gibi, baskıcı bir silme, dayatmacı bir unutmama gibi dışsal bir iradenin üzerinizdeki kurduğu tahakküm nedeniyle iradeniz dışında gerçekleşen bir edim değil. Bu anlamda sanki Arendt'inkine belki unutmamak değil, Freudyen anlamda bastırmak demek doğru gibi geliyor. Benim kastettiğimse belli aşamaların sonrasında gerçekleşen bir rafa kaldırma edimi. Bir diğer ifadeyle yaşanan negatif bir durum, travma söz konusu olduğunda faille hesaplaşmamamızdan kaynaklı olarak yaşananları kafanızda tekrar tekrar yaşamamızdan, bir anlamda "beynimizde geniş getirmekten" kendimizi kurtarabilmiş olmamız. Daha Nietzscheci bir unutmadan, iyileştirici bir unutmadan ve hatırlanacaksa da sağlıklı bir hatırlamadan söz ediyorum. Bu yanı sıra unutmama, insana yük yükleyen değil, insanın geri kalan yaşamını en başta kendisiyle yaşamasına izin veren bir yol. Elbette unutarak edimi iptal etmeyecek, yaşananları silmeyeceğiz. Ama unutmamak kimi zaman hayatımızı travmaya zincirli bir şekilde yaşamaktan bizi alıkoyabilecek bir yöntem olabilir. Çünkü bazen unutmamak, yarayı kabuk bağlatmamak bir davaya sadakatimizi göstermez, bizi bir hınç etiğine zincirler. Böyle bir durumda yani yaşadıklarımıza ihanet edeceğimiz hissiyle unutmamaya çalışmak, kendimizi ortadan kaldırmakla sonuçlanabilir.

Bir de tabii ikincil nesil olarak unutmama edimiyle ne yapacağımız sorunsalı var. Zira birincil derecede kurban ya da fail değilseniz, dolayısıyla bu size aktarılan bir deneyimse söz konusu kolektif travma, o zaman hatırladıklarınızdan başlayarak, kim olarak hatırladığınız, dahası kim olarak unutacağınız ve bu ikisi arasında şayet bir hesaplaşma, yüzleşme, af, bağışlama gibi süreçler de söz konusuysa bütün bunlara kim olarak, kim adına karar vereceğiniz ve hatta karar vermeye hakkınızın olup olmadığı bile üzerine derinlemesine düşünülmesi gereken ikilemler olarak karşımıza çıkıyor. Peki bu durumda yani birincil derece fail ve kurban için yaşanmadıysa o kolektif travmayla ne yapacağız? Ya da bir şey yapacak mıyız? Bu öyle hemen cevaplanabilecek bir soru değil.

Katkılarınız için çok teşekkür ederiz.

Ben de sizlere teşekkür ediyorum.